

Területi kiegyenlítődés és differenciálódás Magyarországon

NEMES NAGY JÓZSEF

Elméleti előfeltevések

A területi egyenlőtlenségek tartalma, mérése

A területi egyenlőtlenség egyike a területfejlesztés legfontosabb, egyben legvitatottabb kategóriáinak. A fogalom kiemelt szerepe elméleti szempontból nem véletlen szubjektív választás következménye, hanem abból ered, hogy a *tér* fogalma maga is elválaszthatatlan az *egyenlőtlenség* fogalmától. Legáltalánosabb, filozófiai értelemben ugyanis a térben való létezés az egymással való nem-azonosságot jelenti ($A \neq B$).

A területi egyenlőtlenség értelmezése, tartalma egyben az egyik legvitatottabb területfejlesztési kérdés, ami lényegében három tényezőcsoportra vezethető vissza. Egyrészt arra, hogy a területi egyenlőtlenség olyan alapvető ideológiai, politikai *értékkategóriákkal* függ össze, mint az egyének közötti és társadalmi méretű egyenlőség, a demokrácia, az önállóság, a függetlenség. A területi egyenlőtlenség ugyanis a társadalmi egyenlőtlenségek, esélykülönbségek egyik hordozója és megjelenési formája, társadalmi, gazdasági, hatalmi függés, alá- és fölérendeltség, egyensúlyhiány alapja s egyben következménye is.

A fogalommal kapcsolatos másik, vitákat gerjesztő megállapítás módszertani jellegű, s abból ered, hogy amikor *mérni* igyekszünk a területi egyenlőtlenségek nagyságát, változási irányát, számos módszertani probléma merül fel. Még egyetlen szűkebb társadalmi-gazdasági szféra területi megoszlását, térszerkezetét vizsgálva is nagyon eltérő következtetésekre lehet jutni. Sok függ ugyanis attól, hogy a jelenség leírására milyen mutatószámot (indikátort) választunk, milyen matematikai-statisztikai módszerrel mérjük az egyenlőtlenségek nagyságát, rövid vagy hosszabb távon elemezzük-e a területi egyenlőtlenségeket, adatainknak milyen a területi, települési aggregáltsága (erősen aggregált nagyobb egységeket vagy sok kis, nem összevont alapegységet használunk). Ugyancsak elméleti-metodikai nehézséget okoz a területi egyenlőtlenségek vizsgálatában az, hogy a területi differenciáltság számos esetben nem, vagy csak közvetve mérhető, mivel lényegét tekintve nem mennyiségi, hanem minőségi jellegű.

Ezek az ideológiai-politikai, ill. mérési-módszertani tartalmak közvetlenül össze is kapcsolódnak: a módszerek „ügyes” megválasztásával pl. ugyanazon jelenségről szinte igény szerint „bizonyítható” lehet az, hogy növekszenek benne a területi egyenlőtlenségek (differenciálódás), de az is, hogy csökkennek (nivellálódás). Az sem

kivételes eset, hogy még abban az esetben sem azonos a területi differenciáltság megítélése, értékelése, ha egyetértés van a mutatószám és a használt statisztikai módszer kiválasztásában. Gyakran előfordul ugyanis, hogy a területi különbségeknek ugyanazt a mértékét egyesek pozitív eredménynek, míg mások elfogadhatatlan, indokolatlan különbségnek minősítik. Mindezekből következően a téma tudományos vizsgálata komoly felelősségérzetet, objektivitást, ideológiai és politikai elfogultságtól mentes ítéletalkotást követel.

A vitakérdések harmadik nagy csoportja a területfejlesztési politikához, *gyakorlathoz*—kapcsolódik. A területi egyensúlyra törekvés, a területi aránytalanságok csökkentése ugyanis a területfejlesztési gyakorlatban is központi jelentőségű. Ez a célkitűzés azonban „általában” kezelhetetlen: konkrétan eldöntendő pl. az, hogy mely szférára vonatkozzék, melyre nem (egy soknemzetiségű országban aligha lehet pl. kívánatos és reális cél a teljes kulturális homogenitás). Eldöntendő az is, ki legyen a folyamatok irányítója (csak a központi kormányzat, esetleg döntően a helyi - tanácsi - szervek, netán maga a lakosság vagy a vállalati szféra?), ez egyben természetesen az anyagi források szerkezetét is befolyásolja. Mindezekhez további vitapontok, alternatívák sora kapcsolódik.

A területi kiegyenlítődség és differenciálódás együttlétezése

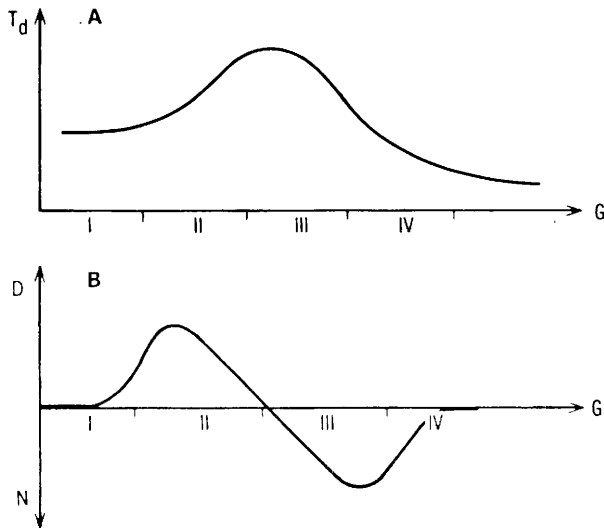
A területi kutatásokban és a területfejlesztési politikákban széles körűen elterjedt az a nézet, hogy a területi egyenlőtlenségek csökkenése (a nivellálódás) egyértelműen *pozitív* kategória, míg ennek ellenpárja, a különbségek növekedése (a differenciálódás) *negatív* töltésű.

A két tendencia ilyen sarkított szembeállításával azonban nem lehet egyetérteni, viszonyuk ugyanis az egyszerű ellentétnél jóval összetettebb, ami többféle közelítésben is egyértelműen feltárul.

Vegyük pl. a területi gazdasági fejlettségi különbségek hosszú távú változását. A problémakört - történeti idősorok, ill. egy időpontra vonatkozó keresztmetszet elemzések segítségével, területi statisztikai módszerekkel, a jövedelmek területi szóródásának elemzésével - vizsgálva, a prekapitalista időszakról napjainkig, a fejlett áruterelő gazdaságok elterjedésének időszakáig egy jellegzetes tulajdonságokkal rendelkező modell (*I. ábra*) rajzolható fel¹

A modell - amely az országokon belüli, területi fejlettségi különbségeket történeti távon, az országos gazdasági fejlettség függvényében vizsgálja - több jellegzetes szakaszra bontható. Az I. szakasz a prekapitalista időszak területi fejlettségi viszonyait összegzi: alacsony átlagos fejlettségi szint mellett viszonylag kiegyenlített a fejlettségi térszerkezet. Ezt a kiegyenlítettséget azután fokozatosan egy jóval differenciáltabb térszerkezet váltja fel (II. szakasz), amely a tőkés nagyipar kibontakozásának, a nagy területi koncentrációk kialakulásának időszaka. A maximumot elérve fordulat következik be a görbe futásában (III. szakasz), a tőkés termelési viszonyok teljes uralomra jutásával kezdetét veszi az éles regionális fejlettségi dualizmus spontán

¹ A modellt megalapozó empirikus vizsgálatokat I. NEMES NAGY J. (1987), továbbá J.G. WILLIAMSON (1965) és G. LIPSHITZ (1988) munkáiban.

1. ábra. A regionális fejlettségi különbségek hosszútávú alakulása (modell). — A= A területi egyenlőtlenségek nagysága; T_d = területi fejlettségi különbségek; G= gazdasági fejlettség; B= A területi egyenlőtlenségek változás; D= differenciálódás; N= nivellálódás

Long term changes in regional differences of development (model). — A= measurement of regional inequalities; T_d = differences in regional development; G = economic development; B = changes in regional inequalities; D= differentiation; N= nivellation

(főként a tőke diffúziója, a népesség, a munkaerő-mozgás hatására létrejövő) csökkenése. Ugyanez az alapvető makroregionális kiegyenlítődési vonal jellemzi a IV. szakaszt is, ahol a legfejlettebb országok tartanak, de ekkor már a kiegyenlítődésnek elsődleges mozgatójává az állami, központi regionális politika válik (a szocialista országokban ugyanilyen hatású a társadalom makrostrukturális átalakulása mellett a központi területfejlesztési politika megjelenése is).

Hogyan függ össze a fenti modell a kiegyenlítődés és differenciálódás viszonyával, értéktartalmával? Olymódon, hogy egyértelműen kiviláglik belőle az, hogy egy, a területi differenciálódás által uralt történelmi periódust (pl. a modell II. szakasza) teljesen alaptalan egyértelműen negatívan értékelni! Aligha kérdőjelezhető meg ugyanis, hogy az ekkor kialakult nagy termelési és népesség koncentrációk az adott időszakban a gazdasági fejlődés legfontosabb akciócentrumai voltak, s az ezekben létrejött termelési érték, jövedelem a gazdasági-társadalmi fejlődés alapvető forrásává vált.

Természetesen ez a koncentrált, egyenlőtlen területi séma egy bizonyos idő elteltével már nem kedvezett a gazdasági fejlődésnek, s így törvényszerűen ki kellett alakulnia egy kiegyenlítettébb térszerkezet irányába mutató gazdasági-társadalmi mechanizmusnak.

A differenciálódás és kiegyenlítődés ilyen összefüggése kisebb térségek szintjén is megfigyelhető: az egyik legismertebb regionális gazdaságtani (regionális poli-

tikai) elmélet a J-R. BOUDEVILLE által a gazdasági térre adaptált PERROUX-féle növekedési-pólus koncepció lényege is az, hogy bizonyos időszakokban egy-egy térség felemelkedése, fejlődésének gyorsítása egy-egy centruma, növekedési pólusa gyorsított, kiemelet fejlesztésével valósítható meg, s csak ezt követően indokolt - épp a centrumban létrejött többleterőforrások bázisán - a decentralizáció.

Egyértelműen igazolható az is, hogy a területi kiegyenlítődés mögött is meghúzódhatnak negatív jelenségek. Aligha kell hosszasan magyarázni pl. azt, hogy a területi fejlettségi különbségek csökkenhetnek oly módon, hogy a fejlett térségek "lefelé" nivellálódnak, depresszióba süllyednek. A depressziós visszaesés pedig aligha minősíthető pozitív, kívánatos jelenségnek, habár „formálisan” a területi különbségek csökkenését eredményezi.

A két tendencia (tehát a kiegyenlítődés, ill. a differenciálódás) megítélésekor abból kell kiindulni, hogy milyen a viszonyuk a társadalmi (s ezen belül a gazdasági) hatékonyság változásaihoz.

A gyors fejlődés, hatékonyság növekedés periódusában a területi differenciálódás - bár lokális feszültségeket kétségtelenül teremt, s ezeket lehetőség szerint csillapítani kell - semmiképp sem tekinthető negatív jelenségnek, hisz feltehetően épp az adott, koncentrált, egyenlőtlen térszerkezet is egyik forrása a fejlődésnek, s hosszabb távon a növekvő erőforrások biztosítják a lokális feszültségek oldását, a fejlődés térbeli tovaterjedését is. A gazdasági stagnálás, pangás időszakában a területi kiegyenlítettség semmiképp nem minősíthető pozitív értéknek, sok tekintetben inkább arra utal, hogy az adott időszakban nem használják ki a helyi dinamizálás lendítő erejét.

A kiegyenlítődés és a differenciálódás közötti összetett, dialektikus kapcsolatot jelzi az is, hogy a területi aggregáció különböző szintjein egyidejűleg érvényesülhet a két tendencia. Gyakran előfordul az, hogy míg a nagyobb terület egységek (Magyarországon pl. a megyék) között kiegyenlítődés tapasztalható, kisebb egységek vagy a helyi központok és környezetük kisebb települései között sokelemű polarizáció következik be. Ez azt jelenti, hogy a területi differenciálódás és a nivellálódás egyidejűleg, egymás mellett, s egymással összefüggésben létezik.

Ugyanezen együttlétezés ismerhető fel akkor is, ha különböző társadalmi, gazdasági szférákat vetünk össze: egyes szférákat jellemezhet a területi kiegyenlítődés irányzata, míg ezzel egyidejűleg másokat a differenciálódás. E kettősség egyébként azt az átfogó társadalmi jelenséget is tükrözi, hogy a fejlődés időről-időre új társadalmi jelenségek, minőségek (pl. új gazdasági ágazatok, új fogyasztási cikkek, vagy a ma gyakran használt kifejezést említve: innovációk) megjelenésével halad előre. Minden időpontban vannak már széles körben elterjedt és épphogy csak kialakulóban lévő társadalmi, gazdasági jelenségek. Ez az állandóan jelenlévő fáziskülönbség objektíve arra vezet, hogy a területi fejlődésben együtt van jelen a kiegyenlítődés és a differenciálódás: mindig találhatunk olyan jelenségeket, amelyek térszerkezetének változására épp a koncentráció, a differenciálódás, míg másokéra a kiegyenlítődés, a diffúzió a jellemző.

Ez az együttlétezés azonban nem zárja ki azt, hogy jól meghatározott időszakokban bizonyos területi aggregációkban, konkrét szférákban tartósan meghatározó lehet a két tendencia valamelyike. Sőt - miként azt az előző modell is tükrözi - nagyobb történeti periódusoknak, több folyamat halmozódásából eredően *domináns* (de nem kizárólagos) vonása lehet a területi differenciálódás, ill. kiegyenlítődés. A következőkben Magyarország regionális fejlődéséből vett példák alapján próbáljuk érzékelteni, bizonyítani a fenti elméleti tételeket, kijelentéseket.

Területi egyenlőtlenségek Magyarországon

Területi differenciáltság egy kis területtől országban

Magyarországon érzékelhető területi, településbeli különbségek vannak számos társadalmi, gazdasági szférában, a településhálózatban, a lakossági életkörülményekben, a hatalmi viszonyokban. E különbségek a társadalmi közérdeklődés előterében állnak, visszatérő szakmai és társadalmi, politikai viták tárgyai.

Magának a területi differenciáltságnak a tényét azért látom indokoltnak kiemelni, mert „távrolról” úgy tűnhet, hogy egy kis területű, nem túl népes, természeti adottságait tekintve nem szélsőségesen heterogén, nemzetiségileg lényegében egységes, politikai berendezkedését tekintve hosszú ideig egypártrendszerű országban nem lehet érdemi társadalmi probléma a területi differenciáltság. Ez semmiképp nincs így: egy kisebb, sok szempontból homogénnek látszó ország vagy annak akár egyik régiója is lehet sokféle társadalmi dimenzió mentén tagolt, megosztott.

Ha valamifajta „független változót” próbálunk keresni, amely szoros kapcsolatban van egy ország belső, területi differenciáltságával, a területi kiterjedés vagy a természeti feltételek ha nem is elhanyagolhatóvá, de másodlagossá válnak. A legfontosabb tényezők, feltételek közé sokkal inkább a *gazdasági fejlettség* és a *politikai demokrácia* sorolódik. Mivel Magyarország gazdasági tekintetben csak közepesen fejlett, hiányjelenségek sokaságával küzd, s a társadalmi-politikai mechanizmust távrolról sem uralja még a demokrácia, a magyar gazdaság és társadalom nagyon sok elemében objektív (sok tekintetben komoly feszültségeket hordozó) módon tagolt, térben és településhálózatában is. Ez egyben azt is jelenti, hogy a fizikai kiterjedés és távolság elválik a *társadalmi, gazdasági értelemben vett távolságtól*.

Egy kis falu és egy nagyváros távolságának csak egy mértékszám a km-ben vagy az utazási idővel mért távolság. Még e kettő sem ugyanaz, az utóbbi ugyanis függ a közlekedési hálózattól, a járatok számától, sűrűségétől. Két távoli, de expresszjáratokkal összekötött nagyváros közelebb lehet egymáshoz, mint egy közeli, de csak napi egyetlen lassú buszjáratral elérhető faluhoz.

A földrajzi távolságnál is nagyobb lehet a „szellemi” távolság (amit pl. az iskolázottság szintjének különbségével mérhetünk két térség között, s amivel akár évtizedes elmaradások, hátrányok is kimutathatók). A jövedelmekben, az infrastruktúra fejlettségében, a gazdálkodó egységek eredményességében meglévő különbségek a „gazdasági térben” mérhetők, s két közeli település, szomszédos térség esetében is kirívóan nagyok lehetnek. Érzékelhető két földrajzi pont politikai, hatalmi távolsága is. Ebben az értelemben egy távoli nagyobb vidéki város (megyeszékhely) „közelebb” van a fővároshoz (politikai, döntési önállóság okán), mint egy fővárosközeli község, amelynek politikai önállósága minimális, amelynek társadalmát egyértelműen „fentről” irányítják.

A főváros—vidék dualizmus

Magyarország jellegzetesen egypólusú ország, a fővárossal, Budapesttel sem népességszámban, sem a gazdasági, kulturális, politikai szerep tekintetében nincs összemérhető városa. A főváros népessége tízszerese a legnagyobb vidéki városokénak (Debrecen, Miskolc). Mégha túlzás is az országot egyetlen régióként tekinteni, amelynek „centruma”, Budapest és a vidék egészében alkotja a „perifériát”, a főváros—vidék dualizmus kétségkívül a területi egyenlőtlenség egyik meghatározó szintje Magyarországon (1. táblázat).

Ez a kiemelkedő szerep mintegy száz éve alakult ki. Ekkor vált Budapest - a mainál jóval nagyobb, az Osztrák—Magyar Monarchia részét képező ország fővárosaként - a nagyipari kapitalizmus kiteljesedésének időszakában vitathatatlan vezető központtá, egyben világvárossá. 1850-ben - a mai országterületre számítva - Buda és Pest még csak 4,6%-át tömörítette a népességnek, a századfordulón 12,6%, 1920-ban - amikor a mai országhatárokat kijelölték - 15,4% volt a részesedése. Ma a részarány meghaladja a 20%-ot, s az utóbbi években is nőtt, mert miközben az ország népessége 1981 óta csökken, a fővárosé - a bevándorlás hatására -, ha lassan is, de tovább gyarapszik.

1. táblázat. Budapest súlyának néhány jellemzője

Jellemzők	A főváros részesedése, %	
	1970	1988
Terület	0,6	0,6
Népesség	19,4	20,0
A szoc. szervek beruházásai	25,9	27,6
ezen belül : anyagi ágak	23,5	21,7
nem anyagi ágak	37,9	50,2
Ipari foglalkoztatottak	34,3	22,4
Kereskedelmi foglalkoztatottak	33,7	23,7
Lakások	20,1	20,8
Vízvezetékekkel ellátott lakások	50,2	29,3
Csatornahálózatba bekapcsolt lakások	58,8	44,5
Orvosok	39,3	33,7
Kórházi ágyak	33,4	29,3
Bölcsődei férőhelyek	34,0	30,2
Budapesten tanuló egyetemi és főiskolai hallgatók	50,6	41,4

A szocialista időszakban a főváros és a vidék között sok szempontból érzékletes közeledés zajlott le. A fővárosnak a negyven évvel ezelőtti, több mint 60%-os részesedése az ipari foglalkoztatottak közül, a vidék iparosításának hatására harmadára csökkent. A főváros és a vidék között a lakosság reáljövedelmében alig néhány százalékos különbség. Megerősödött a vidéki városhálózat, ennek eredményeként jelentősen csökkent pl. a főváros kereskedelmi vonzása. Még a legkeresettebb hiánycikkekért sem kell feltétlenül a fővárosba utazni, a városi áruházi hálózat a lakossági igényeket vidéken is jól kielégíti.

A lakáshelyzet tekintetében már ellentettjére is fordult a viszony: a fővárosban a legnagyobb a lakáshiány, a falvakban ilyen gond nincs, sőt az ott magánérből épülő

lakóházak alapterülete jóval felette van a fővárosi átlagnak, s felszereltségük is korszerű.

A főváros legtartósabban a szellemi szférában tartja vezető szerepét: itt koncentrálnak a tudományos kutatási kapacitás kétharmada, a főváros felsőoktatási intézményeiben tanul a hallgatók több mint kétötöde. A gazdasági szférában az utóbbi években bizonyos fordulat érzékelhető. Míg korábban - az ipar kapcsán fent említett - decentralizáció és kiegyenlítődésként volt jellemző, ma úgy tűnik, hogy nő a főváros gazdasági előnye a vidékkel szemben. Ez nem kis részben azzal függ össze, hogy Budapesten nagyobb a dinamikus, innováció hordozó iparágak súlya, míg számos válságágazat (pl. a kohászat vagy a szénbányászat) vidéken összpontosul.

Összességében egy olyan tendencia ismerhető fel, hogy a társadalmi-gazdasági fejlődés mennyiségi elemeiben tovább tart a főváros—vidék dualizmus csökkenése, míg a minőségi tényezőkben polarizálódás kezdődött. Az ilyen új típusú "kemény" tényezők közül említhetjük azt, hogy az 1988-ban mintegy 20 000—40 000 főt (az aktív keresők 0,4—0,8%-át) érintő nyílt munkanélküliség egyértelműen vidéken jelentkezik, a fővárosban összességében (de szakmánként eltérő arányban) még ma is munkaerőhiány van.

A főváros és a vidék viszonyát firtatva semmiképp sem maradhatunk meg a mennyiségi arányok elemzésénél. A főváros, mint kiemelkedő szerepű település mintegy "megtestesítője" a centralizált politikai, hatalmi irányítás szisztémának is. Nem egyszerűen arról van szó, hogy a politika, a gazdaság, az államigazgatás központi szervei itt összpontosulnak - ez természetes, szinte minden fővárosra jellemző. Az azonban már nem magától értetődő, hogy az intézményi összpontosulás egyben függéssel, alárendeltséggel is párosuljon.

Jó gazdasági példa erre az iparvállalati szervezetrendszer. A magyar nagyvállalatoknak - a hatvanas években lezajlott szervezeti összevonások hatására kialakult - jellegzetes típusa a többtelephelyes, fővárosi központból és vidéki telepekből, gyáregységekből álló nagyvállalat.

1986-ban közel 2000 vidéki gyáregység, részleg tartozott a 712 fővárosi központú iparvállalathoz, azaz minden központra átlagban majdnem három vidéki részleg jutott. Ezekben mintegy 250 000 fő dolgozott, a vállalatok összlétszámának 43%-a. E szervezetrendszerre az jellemző, hogy a legfontosabb vállalati döntések a központban születnek, de nem csak az igazgatóság székel itt, hanem a fővárosba összpontosul a vállalati műszaki-szellemi kapacitás, itt vannak a fejlesztő részlegek, míg a vidéki gyáregységek leggyakrabban csak a termelési program végrehajtói, bedolgozók. Az ilyen rendszer a szigorodó gazdasági körülmények között sajátos lehetőséget teremt a nehézségek, a válság földrajzi megosztására is: fejlesztések, korszerűsítés a központban, felszámolás, elbocsátások a vidéki telepeken.

A főváros és a vidék viszonylatában a fenti példával érzékeltetni próbált függést, alárendeltséget tartom a dualizmus legfontosabb tényezőjének (s így ennek lazítását kívánatosnak), s nem pl. - bár ettől ez sem független - a fővárosi és a vidéki életkörülmények, ellátás közötti különbségeket. A nagyvárosi lét előnyeit, s olyan ugyancsak létező hátrányait, mint a zsúfoltság, a szennyezett környezet, a nagyvárosi társadalom dezintegráltsága, a vidékkel, kisebb városokkal szemben aligha kívánatos és lehetséges teljesen kiegyenlíteni.

A főváros és a vidék közötti sokszálú függő viszony jellegzetes megjelenési formája az olyan területi egyenlőtlenségeknek, amely döntően *funkcionális és minőségi* jellegű, s ezért szokványos területi statisztikai adatokkal alig-alig érzékeltethető.

Regionális, megyék közötti különbségek

A magyar területi közigazgatás mezoszintű egységei a főváros és a 19 megye. A megyerendszer - kisebb-nagyobb korrekciókkal, s szerepét tekintve alapvetően módosulva - már közel ezer éves múltra tekint vissza. Ma ezek tanácsai a területfejlesztés, területi tervezés legfontosabb irányítói közé tartoznak: tevékenységüket éves, középtávú (öt éves) és hosszútávú (15—20 évre kitekintő) tervek alapján végzik. A megyei tanácsok anyagi eszközökkel elsődlegesen a szociális infrastruktúra fejlesztéséhez rendelkeznek, a gazdálkodó szféra (iparvállalatok, mezőgazdasági szövetkezetek) azonban nem tartozik alárendeltségükbe.

A szocialista időszak folyamatait vizsgálva megállapítható, hogy a megyék közötti fejlettségi, infrastrukturális ellátottsági különbségekre alapvető *közeledési* tendencia jellemző. Ez szinte minden társadalmi-gazdasági szférára elmondható: jelentősen kiegyenlítődték pl. a megyék között a lakosság jövedelmei, csökkentek a kommunális ellátottságban, a kereskedelemben, az oktatásban, az egészségügyben a differenciák. Ez a tendencia - ahogy a korábbiakban már említettük - elsődlegesen a vidéki városhálózat gyors fejlődésének köszönhető, különösképpen a megyeszékhelyek fejlődése volt szembevetendő.

A megyék közötti különbségek csökkenése mint alapirányzat azonban a különböző társadalmi-gazdasági jellemzők tekintetében nem azonos mértékű. Jól nyomon követhető ez az ütemkülönbség olyan alapvető társadalmi, fejlettségi jelzőszámok esetében, mint a népesség iskolázottsági szintje (2. táblázat).

2. táblázat. Az iskolázottság területi egyenlőtlenségei

Év	Megyei szinten mért egyenlőtlenségek		
	a 8 osztályt végzettek és a 15 évesnél	a középiskolát végzettek és a 18 évesnél	a felsőfokú végzettségűek és a 25 évesnél
	idősebb népesség megoszlása között		
1930	29,4	30,9	29,9
1941	29,9	30,9	32,0
1949	21,6	28,5	31,9
1960	12,8	24,1	30,2
1970	7,1	17,6	24,4
1980	4,6	14,0	21,4
1984	3,7	12,0	18,5

A vizsgálatok azt igazolják, hogy az iskolázottság mindhárom alapvető fokozatán - a 8 osztályos végzettséget jelentő általános iskolázottságban, a középiskolai, ill. felsőfokú végzettségben - jelentősen csökkentek a felszabadulást követően a megyék közötti különbségek (a szellemi potenciál regionálisan jóval kiegyensúlyozottabbá vált). A területi különbségek csökkenése az általános iskolai fokozaton mára a szinte teljes kiegyenlítődéssig haladt előre, a közép- és felsőfokú végzettségűek megoszlásában azonban még ma is érzékelhető különbségek vannak.

Ha a táblázatban szereplő három adatsort összevetjük, kiviláglik az, hogy a nyolcvanas évek közepén a középiskolai végzettségben akkorák voltak a különbségek

(12,0), mint 1960-ban az általános iskolai végzettségben (12,8). A diplomások mai területi differenciáltsága (18,5) a középiskolai végzettségben mérhető különbségek 1970-es szintjéhez (17,6) közele. A három iskolafokozat között tehát 15—25 éves fáziskülönbség van a regionális differenciáltság csökkenése tekintetében. Az iskolázottság térszerkezetében további közeledés prognosztizálható.

A 2. táblázatban érzékeltetett kiegyenlítődési irányzat mögött is meghúzódnak azonban szélsőségek. Egyértelműen igazolják ezek létét azok az adatok (3. táblázat), amelyek a legkorszerűbb, innováció hordozó szakmák (ez esetben a számítástechnikai foglalkozás), ill. a képzettséget szinte egyáltalán nem igénylő foglalkozások (itt a kézi anyagmozgatók és szállítómunkások) területi megoszlását vetik egybe.

3. táblázat. A gazdasági, műszaki fejlettség területi különbségei két foglalkoztatási csoport alapján (1980)

Megyék	A megyékben lakó				
	számítástechnikai foglalkozású		kézi anyagmozgató és szállítómunkás		
	aktív kereső				
	fő	%	fő	%	2/1
	1		2		
Budapest és Pest	12637	62,5	27963	21,8	2,2
Fejér	1028	5,1	5052	3,9	4,9
Győr-Sopron	693	3,4	4641	3,6	6,7
Borsod-Abaúj-Zemplén	1164	5,7	9491	7,4	8,2
Csongrád	593	2,9	5145	4,0	8,7
Komárom	472	2,3	4156	3,2	8,8
Hajdú-Bihar	558	2,8	6913	5,4	12,4
Szolnok	402	2,0	5195	4,0	12,9
Vas	264	1,3	3881	3,0	14,7
Zala	299	1,5	4449	3,5	14,9
Baranya	381	1,9	5774	4,5	15,2
Nógrád	212	1,0	3419	2,7	16,1
Veszprém	285	1,4	4800	3,7	16,8
Heves	209	1,0	4426	3,4	21,2
Somogy	238	1,2	5815	4,5	24,4
Bács-Kiskun	296	1,5	7767	6,1	26,2
Békés	193	1,0	5288	4,1	27,4
Tolna	119	0,6	3616	2,8	30,4
Szabolcs-Szatmár	198	1,0	10615	8,3	53,6
Ország	20277	100,0	128306	100,0	6,3

Forrás: 1980. évi népszámlálás

A táblázat adatai szerint 1980-ban országosan az utóbbi csoport létszáma több mint hatszorosa volt az előbbinek (ez az ország viszonylagos gazdasági, technikai, szellemi elmaradottságának is mutatója). Ugyanez az arány azonban a megyék szintjén szélsőségesen szóródik: a fővárosban és környékén is alatta marad ugyan a pozitív pólus a negatívknak (2,2-szeres különbség), de ezen kívül már csak egyetlen megyében

(Fejér) kedvezőbb az arány az átlagosnál. Az ország többi részén azonban még feltűnőbb az elmaradás, különösen Szabolcs—Szatmárban (több mint ötvenszeres különbség), amely megye szinte minden egyéb gazdasági, társadalmi, ellátottsági mutatóban a legelmaradottabbnak minősül. Mára 1980-hoz képest feltehetően kiegyenlítetté vált a helyzet, de a legmagasabb kvalifikációt igénylő foglalkozások esetén még ma is egyértelmű a főváros kiemelkedő szerepe.

A társadalom és a gazdasság térszerkezete, területi szerveződése azonban - bármennyire is lényeges a megyék irányítói szerepe - nem kötődik egyértelműen a megyerendszerhez. A területi kapcsolatok, áramlások átlépi a megyehatárokat. Jónéhány olyan társadalmi szféra van, amelynek területi szerveződésében a megyéknél nagyobb egységek, régiók jelölhetők ki. Nem kötődik szorosan a megyerendszerhez pl. a környezetvédelem, a közlekedés, a hírközlés, a felsőoktatás. Ez utóbbiban pl. a legnagyobb vidéki centrumok (Debrecen, Szeged, Pécs) kifejezetten regionális vonzásúak: egyetemeik hallgatói több megyéből verbuválódnak.

A területi közigazgatási rendszer gyakran ütközik a tényleges területi szerveződéssel, nincs vele összhangban, ami feszültségeket, ellentmondásokat eredményez. Jellemző példa erre a főváros és a körülötte kialakult, 43 települést magába foglaló agglomerációs gyűrű viszonya. Az agglomerációs települések, amelyek sok szállal kötődnek a fővároshoz (lakóik többsége ott dolgozik), közigazgatásilag Pest megyéhez tartoznak. Hasonló a helyzet a Balaton-part összeépült településeivel is: ezek közigazgatási szempontból három megyéhez (Zala, Somogy, Veszprém) tartoznak. A közigazgatásilag nem egységes, de összeépült, egymásra utalt térségek koordinált fejlesztésének fontosságát a központi tervezés is felismerte: a fővárosra és agglomerációjára, ill. a balatoni régióra egységes fejlesztési koncepciók készültek.

Ugyanakkor a magyar területfejlesztési politika egyik hiányosságának tekinthető, hogy nem rendelkezünk az ország egészét lefedő *regionális politikai* koncepcióval, és a hosszú távlatú célkitűzések is csak a főbb településtípusokra és egyes speciális térségekre vonatkoznak. Nincs önálló fejlesztési koncepció pl. az Alföldre, a Dunántúlra és az É-i országrészekre, e három történelmi múltját, természeti adottságait, mai gazdasági szerkezetét, településhálózatát tekintve elkülönülő régióra. E nagytérségeknek adottságaik eltérése következtében eltérőek a fejlődési esélyei, perspektívái is. A legkedvezőbb helyzetben az ország *ÉNy-i térségei* vannak, ezek gazdasági szerkezete, társadalmi struktúrája a legkedvezőbb, a legtöbb feszültség ezzel szemben az ország *ÉK-i régióiban* gyűlt fel: itt halmozottan jelentkeznek a történelmi elmaradottság és az újkeletű térségi depresszió negatív tünetei.

Összességében elmondható, hogy az elmúlt négy évtizedet egészében jellemző nagytérségi, megyei szintű közeledési folyamatok sem tüntették el az ország összetett, többelmű, történelmileg kialakult makroregionális tagozódását: a Ny-i és K-i, ill. az É-i és D-i országrészek közötti fejlettségi különbségeket.

Város—falu különbségek

A regionális fejlettségi, ellátottsági, gazdaságszerkezeti különbségek szétválaszthatatlanul összekapcsolódnak a települések, településtípusok közötti különbségekkel. A magyar településhálózat elmúlt három évtizedes fejlődését két tendencia határozza meg.

Egyrészt a városodási folyamat: előbb a nagyobb, regionális központok, majd a kisebb lokális centrumok megerősödése, amely egyúttal a centrumok körül kibontakozó agglomerálódási tendenciákkal járt. Másrészt a faluhálózat erőteljes differenciálódása, amely a városközeli és népesebb községek megújulásában, ill. a kisebb, peremhelyzetű falvak demográfiai, gazdasági, társadalmi „erőzójában”, fejlődésük megtorpanásában öltött testet. Ma Magyarországon a legfeszítőbb területi-települési feszültségek az ún. „települési lejtő” mentén, a nagyvárosoktól az aprófalvakig, tanyáig húzódó településhierarchiában mérhetők.

A települések közötti differenciáltság számos jelzőszámmal érzékeltethető. Egy reprezentatív szociológiai felvétellel épülő klaszter-analízis eredményét tartalmazza a 4. táblázat adatai, amelyben sűrített, komplex formában, a lakossági fogyasztás típusai alapján egyértelműen megmutatkozik ez a megosztottság. A négy fogyasztási típus nem pusztán fogyasztási szintet, hanem minőséget jelez, s a városok, ill. a községek mentén markánsan kettéváló településhálózatot érzékeltet. Látható, hogy a táblázatban szereplő négy város csoport népessége az országos átlagot felülmúló arányban sorolódott az „intellektuális”, ill. „civilizációs” fogyasztási típusba, míg a falvak, tanyák esetében fordított a helyzet.

A négy fogyasztási típus szintetizálja a jövedelmekben, a lakáskörülményekben, a háztartások felszereltségében meglévő differenciákat, de nem marad meg csupán az anyagi körülmények körében, hanem összegeződik benne a szellemi, kulturális fogyasztás elemeinek preferenciája, a családi szokások és kapcsolatok, a pihenés, a rekreáció formái is. Az utóbbi (a szellemi jellegű fogyasztás) lényegében teljesen hiányzik a „primér (biológiai)” szükségletekkel élőkénél, a következő típust („részben civilizációs”) az előbbitől leginkább a kedvezőbb lakáskörülmények választják el, a „civilizációs” fogyasztás az anyagi, fogyasztási javakkal való jó ellátottságot jelenti, míg az „intellektuális” fogyasztást épp az említett szellemi javak érzékelhető preferenciája különíti el.

A fentiek jól érzékeltetik, hogy ma még távolról sem beszélhetünk arról, hogy Magyarországon a városok és a falvak közötti különbségek eltűntek volna. Vannak ugyanakkor az országnak olyan térségei, ahol ez a folyamat sok szempontból valóban érzékelhetően előrehaladt. Ezek az agglomerálódó térségek, településegységek (5. táblázat).

4. táblázat. Az eltérő fogyasztási preferenciákkal élők településtípusonkénti aránya a nyolcvanas évek első felében

Településtípusok	„Intellektuális”	„Civilizációs”	„Részben civilizációs”	„Primér”(biológiai)	Összesen
	fogyasztási szükségletekkel élők, %				
Budapest	34,1	38,5	21,7	5,7	100,0
Öt nagyváros	29,2	43,5	19,9	7,3	100,0
Egyéb megyeszékhely	23,9	43,3	23,2	9,6	100,0
Kisváros	18,8	32,1	29,6	19,5	100,0
Nagyközség	9,1	22,1	35,2	33,6	100,0
Kisközség	4,4	16,4	40,0	39,2	100,0
Tanya	1,2	3,6	25,5	69,6	100,0
Teljes minta	16,2	28,1	31,5	24,3	100,0

Forrás: UTASI Á. 1986.

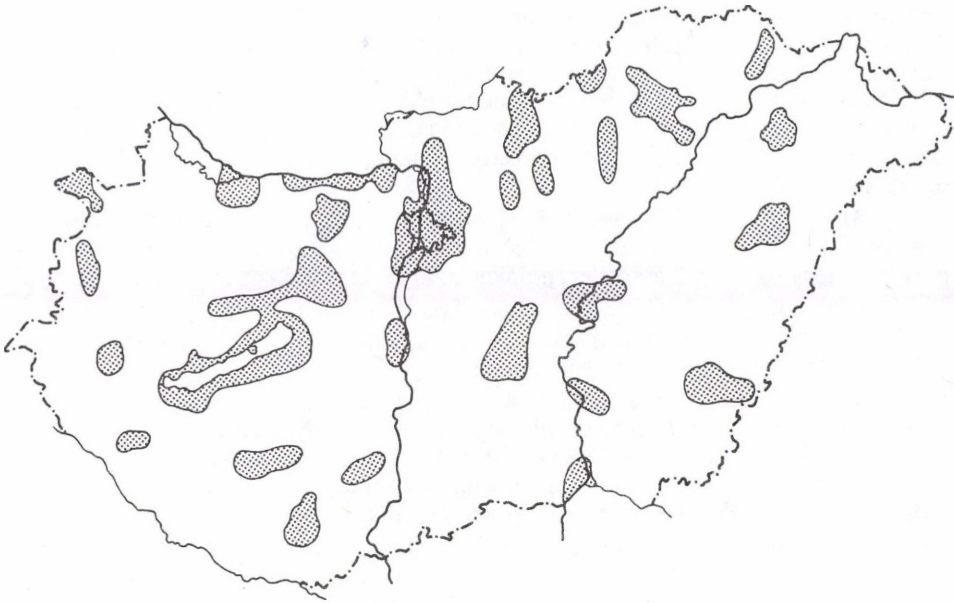
A nyolcvanas évek közepén 32 ilyen településeggyüttes jelölhető ki az országban (2. ábra). Bár ezek esetében sincs teljes homogenitásról szó, az ezekhez tartozó kisebb községek, falvak esetében azonban már a falusi létnek nem csak a hátrányai, de az előnyei is kimutathatók: kedvezőbbek a környezeti feltételek, a városi munkahely mellett a lakóhelyen lehetőség van a ház körüli kistermelésre, jövedelemkiegészítésre, a közeli városi oktatási, egészségügyi, kereskedelmi ellátás igénybevitelére is.

Ezekben a városközeli falvakban érzékelhetően megújult a lakásállomány, a népesség stabilizálódott, s már nem csak a perifériákról költöznek ide új lakók, hanem - bár még nem tömegesen - a városokból is megindult egy kiköltözési hullám (egyrészt

5. táblázat. Településeggyüttesek, agglomerációk Magyarországon

Településeggyüttes	Központi „magok”		Környező települések		Összes település	
	száma	népessége, 1000 fő	száma	népessége, 1000 fő	száma	népessége, 1000 fő
Budapesti	1	2105	43	441	44	2546
Miskolci	1	210	15	93	16	303
Pécsi	1	181	61	45	62	226
Balatoni	5	80	32	52	37	132
Győri	1	131	27	56	28	187
Ózdi	1	45	8	16	9	61
Salgótarjáni	1	49	17	38	18	87
Szombathelyi	2	101	43	33	45	134
Dunamenti	5	78	6	21	11	99
Kaposvári	2	95	18	19	20	112
Veszprémi	3	128	7	13	10	141
Debreceni	1	217	15	134	16	354
Kecskeméti	1	105	16	60	17	165
Nyíregyházi	1	119	11	47	12	166
Szegedi	1	188	8	23	9	211
Székesfehérvári	1	113	16	30	17	143
Szolnoki	3	113	8	42	11	155
Nagykanizsai	1	55	29	29	30	84
Zalaegerszegi	1	63	42	29	43	92
Dunaújvárosi	1	62	4	11	5	73
Egri	1	67	7	14	8	81
Gyöngyösi	1	37	5	11	6	48
Hatvani	1	25	5	21	6	46
Mátészalkai	1	20	4	10	5	30
Soproni	1	57	20	25	21	82
Szekszárdi	1	39	16	43	17	82
Váci	1	36	19	35	20	72
Békési	3	129	6	37	9	166
Tatabányai	3	123	12	21	15	144
Zempléni	2	35	—	—	2	35
Csongrádi	2	56	—	—	2	56
Cegléd-Nagykőrösi	2	66	9	38	11	164
Együtt	66	5220	516	1197	582	6417

Forrás: Területi Statisztikai Évkönyv 1987, KSH Budapest

2. ábra. Településegységek Magyarországon
Settlement groups in Hungary

a „nyugalomra” vágyó idősök, értelmiségiek, másrészt a fiatal családok részéről, akik itt kisebb áldozatok árán juthatnak lakáshoz).

Egyértelműen a nagyvárosokban, ill. környékükön koncentrálódnak ma még azok az új gazdálkodó szervezetek, *magánkisvállalkozások*, amelyek létesítését 1982. január 1-től engedélyezik a jogszabályok (6. táblázat). Ezek az iparban, építőiparban, közlekedésben, kereskedelemben és egyéb szolgáltató ágazatokban jöttek létre. A legtömegesebb felfutás a magán- személyszállításban (magántaxik), az építőiparban, ill. a számítástechnikai szolgáltatások területén volt.

E magánvállalkozásokba legnagyobb arányban a fiatal, kvalifikált városi férfiak kapcsolódtak be (azaz a városi szellemi potenciál lényeges tényezője a vállal-

6. táblázat. 1987 júniusáig alakult magán gazdasági munkaközösségek

Településtípus	10 000 lakosra jutó kisszövetkezet
Budapest	33
Megyeszékhely	19
Többi város	12
Városi jogú nagyközségek	8
Többi község	4
Együtt	14

kozásnak). Kedvez a koncentrációnak a városi piac (a kereslet) vonzó hatása, a kedvezőbb infrastrukturális háttér és a látens lakossági tőke (megtakarítások) városi koncentrációja is. E kisszervezetek területi, települési diffúziója lassú, máig is csak néhány ilyen szervezet alakult a kistelepülésekben, a gazdaságilag elmaradott területeken. Terjedésüknek - az említett adottságok differenciáltsága mellett - bizonyítható gátja az is, hogy e szervezetek gazdálkodási, pénzügyi szabályozási feltételeit az állam egyre szigorította.

Úgy tűnik, hogy a jelenlegi gazdasági, szabályozási feltételek közepette a magánvállalkozás térszerkezete inkább növeli a gazdasági fejlettségben, a jövedelmekben a területi, települési differenciákat, előnyöket elsősorban a városoknak nyújt.²

Ahhoz, hogy a magánvállalkozás a kedvezőtlenebb adottságú térségekben is gyökeret verhessen, s ott pozitív dinamizáló szerepet kapjon, térségi preferenciákra (pl. adókedvezményekre) van szükség.

A magánvállalkozások várható regionális és települési szerepének vizsgálata a közeljövő egyik legaktuálisabb problémája, hiszen a magyar parlament már elfogadta a gazdasági társaságokról szóló törvényt, amely 1989. január 1-jén életbe lépett. Ez legális lehetőségeket teremt hazai és külföldi tőkeérdekeltségű magántársaságok alapítására, amelyek mérete az 500 foglalkoztatottat is elérheti.

Az országnak arra a zónájára azonban, amely kívülrekedt ezeken a folyamatokon, összességében inkább negatív tendenciák, az elvándorlás, előregedés, elszegényesedő jellemző. E térségek sem teljesen homogének: míg a helyi kisebb-nagyobb központokban még érzékelhetők fejlődési jegyek, a „periféria periferiáján” az aprófalvakban, tanyákon egyértelmű a leszakadás. Ez a differenciálódási folyamat azonban távolról sem valamifajta területi fejlődési „törvényszerűség” következménye. Ilyen hibás döntéssorozat volt számos községi funkció, intézmény körzetesítése: a hatvanas évek közepétől a nyolcvanas évek közepéig egy radikális, központilag elhatározott összevonási hullám futott végig a tanácsrendszerben, az iskolahálózatban, a termelőszövetkezetek között s még számos más szférában is. E folyamat méreteire jellemző, hogy míg a hatvanas évek elején az ország mintegy 3200 települése közül 3000 önálló tanáccsal rendelkezett, ma már csak a települések fele tanácsszékhely. Közel ezer településben jelenleg nem működik általános iskola, a termelőszövetkezetek száma negyedszázad alatt az összevonások következtében harmadára csökkent.

Itt nem egyszerűen intézmények összevonásáról, megszűnéséről van szó, hanem a bennük dolgozó emberek, mindenekelőtt a falusi értelmiség (pl. pedagógusok) elköltözéséről is. Ezek a folyamatok bizonyíthatóan felgyorsították a kistelepülések népességfogyását, társadalmának szétesését, amelyet már korábban egyébként is elindított a mezőgazdaság kollektivizálása és az iparosítás.

E települések a szociális infrastruktúra színvonalára szempontjából olyan helyzetbe kerültek, hogy bizonyos „felülről lefelé” kiépülő intézmények, hálózatok nem érték el őket, sőt korábbi intézményeik a körzetesítések hatására „alulról fölfelé” kivonultak a településekből. E települések lakói így, ha nem költöztek a központi, népesebb településekre, időtrabló, költséges utazásra kényszerülnek: a gyermekek az iskolába járáskor, az aktív felnőttek a munkahelyekre járva, az idősek, ha szakorvosi segítségre van szükségük.

² A kisvállalkozások és a lakossági melléktevékenység térségi és települési jellemzőiről l. NEMES NAGY J.—RUTTKAY É. 1989. A második gazdaság földrajza. -OT TGI Bp. 171 p.

A helyben maradó, az elköltözni nem akaró vagy nem képes - jórészt időskorú, képzetlen - népesség életkörülményei, szociális ellátottsága alacsony színvonalú, mivel ezekben a településekben már alig-alig van valamilyen intézmény, a tanácsi pénzeszközökből is aránytalanul kevés jut ide, hisz azokat oda kell koncentrálni, ahol az intézmények vannak.

Ezeket a feszültségeket a magyar településfejlesztési politika a nyolcvanas években felismerte, a településhálózat kiegyensúlyozottabb fejlesztését, a legelmaradottabb térségek felzárkóztatását célkitűzései közé emelte, a célok megvalósításához azonban kevés eszköz áll rendelkezésre, s így ma még nincs érzékelhető fordulat az említett településkör helyzetében.

Néhány összefoglaló gondolat

A fentiekben bemutatott folyamatok, példák úgy vélem, egyértelműen igazolják a dolgozat első felében leírt elméleti megállapítást, miszerint a kiegyenlítődség és a differenciálódás együtt, egyidejűleg van jelen a társadalom területi fejlődésében.

A másik - az előzőekben nem részletezett, s ezért itt feltétlenül kiemelésre érdemes - fontos tapasztalata a magyar területi fejlődésnek az, hogy a területi egyenlőtlenségekre meghatározó mértékben hatnak az átfogó, általános társadalmi, gazdasági, politikai körülmények és szabályozók (l. BARTKE I. szerk., 1985). Ezek hatásához képest a területfejlesztési politika (amely Magyarországon túlnyomórészt a tanácsi, szociális infrastruktúra fejlesztésre szűkül) szerepe gyakran másodlagos.

Jól érzékelteti ezt a tényt az is, hogy a megyék közötti fejlettségi közeledés szorosan összekapcsolódik bizonyos *ágazati* fejlődési irányokkal. A hatvanas években a tendencia fő hordozója az *ipar* területi decentralizációja volt, a hetvenes években a *mezőgazdasági* termelési rendszerek elterjedése és a háztáji kistermelés stabilizálódása kapott benne kiemelkedő szerepet. A nyolcvanas években megtört, bonyolulttá vált ez a folyamat, nem fedezhető fel az előző évtizedekhez hasonló ágazati determináció sem. Nem kíván különös jóstehetséget azonban az, ha kijelentjük, hogy a területi kiegyensúlyozottság irányába való elmozdulás a jövőben ugyancsak szorosan kapcsolódik egy nagy ágazati szférához: a *szolgáltatások*, az infrastruktúra fejlődéséhez. A fejlett tőkés országokban a regionális kiegyensúlyozottnak épp a szolgáltató szektor dominanciája képezi az alapját.

A területi fejlődés *irányítási rendszere* szempontjából kiemelkedő fontosságú tapasztalat az, hogy az irányításnak nem lehet egyetlen szereplője a központi állami-gazgatás, a *központi* területfejlesztési politika: eredményes területfejlesztés csak egy *többszereplős*, decentralizált irányítási rendszerben képzelhető el. A lakossági életkörülmények közeledése Magyarországon pl. semmiképp sem haladhatott volna előre a lakosság saját anyagi erejéből végzett fejlesztései nélkül, a falusi lakásállomány megújulása egyértelműen ennek köszönhető.

A magyar tapasztalatok azt igazolják, hogy korlátozni szükséges a fejlesztési források központi redistribúciós mechanizmusát is, mivel az nem bizonyult hatékonynak, eredményesnek. Ebben kiemelkedő fontosságú szabályozási lépésnek tekinthető az,

hogyan az 1988-ban bevezetett személyi jövedelemadókat a helyi tanácsok kapják.³ Fejlesztési lehetőségeik - már 1990-től - összekapcsolódnak a helyben létrehozott adózott jövedelmekkel.

Ez az összekapcsolódás fejleszti az érdekközösséget a lakosság, a vállalatok és a tanácsok között, hiszen jövedelmi pozíciójuk párhuzamosan változik. Korábban a helyi tanácsok pénzeszközeinek mintegy 90%-a „fentről” származott. A jövőben a központi állami eszközök aránya, amelyek azt a célt töltik be, hogy bizonyos mértékig kiegyenlítsék a helyi szintű forráskülönbségeket, s amelyekből a térségi, regionális szerepkörű intézmények fejlesztése, működtetése történhet, 50% körüli hányadra csökken.

A helyi önállóság, az öngazgatási elemek erősödése egyben azt is jelenti, hogy a területfejlesztési célokban - s ezen belül pl. a lakossági életkörülmények, a szociális infrastruktúra fejlesztésében - a közelítés, a kiegyenlítés célkitűzése mellé odakerül a sajátos arculat, az egyedi adottságok, hagyományok, értékek megőrzésének célja is. Ebben az értelemben feltétlenül együtt és egymás mellett kell élni a kiegyenlítő és a differenciáló tendenciák a területfejlesztés politikai gondolkodásában.

IRODALOM

- ANDORKA, R. 1985. Regional development in Hungary, 1960—1980: homogenization and differentiation. - 25th European Congress of R.S.A. Budapest, 13 p.
- BARTKE I. (szerk.) 1985. A területfejlesztési politika Magyarországon. - Akadémiai Kiadó Budapest, 288 p.
- LIPSHITZ, G. 1988. Regional development - the empirical confusion. - 28th Congress of R.S.A. Stockholm, 11 p.
- NEMES NAGY J. 1987. A regionális gazdasági fejlődés összehasonlító vizsgálata. - Akadémiai Kiadó Budapest, 218 p.
- UTASI Á. 1986. Jelzések a területi dimenzióban mért egyenlőtlenségekről. - Szociológia 3—4. pp. 325—344.
- WILLIAMSON, J.G. 1965. Regional inequality and process of national development: a description of the patterns „Economic Development and Cultural Change”. - Kézirat, pp. 3—45.

³ Részleteiben l.: A személyi jövedelemadó és a tanácsai gazdálkodás. - Tervgazdasági Közlemények, 1988. 3. OT Tervgazdasági Intézet, Budapest, 299 p.

REGIONAL LEVELLING AND DIFFERENTIATION IN HUNGARY

by *J. Nemes Nagy*

S u m m a r y

The paper consists of two parts. In the introduction author deals with theoretical and methodological issues concerning the concept and measurement of regional inequalities. Here he points out that it is not justified to contrast (regional) levelling and differentiation sharply since both trends exist parallelly and both may have positive as well as negative impacts. The regional inequalities in Hungary are analysed at various levels of aggregation. As Hungary is a typically 'unipolar' country, the division into the capital (Budapest) and the provinces as a whole is of outstanding importance.

In recent decades this relationship was equally characterized by levelling (e.g. in social macrostructure and communal supply) and the surviving distinctions (e.g. the inproportionate concentration of intellectual resources in the capital) and, first of all, the supremacy of the capital in power. At the level of counties or regions, regional nivellation was hindered by the slow development of transport and communication infrastructure, however, the most spectacular processes of levelling are observed at this level. They are manifested primarily in industrialization, in the stability of large farms and small-scale agricultural production and in improving living conditions.

In spite of these trends, the macrostructural division of the country has not disappeared: the most favourable position is enjoyed by NW (Transdanubian) areas and the NE (Great Plain) regions are in the worst position. Depressed regions appeared in Hungary in the mid-eighties, most seriously affecting the heavy industry zone of the NE (Borsod). Levelling and differentiation are also characteristic of the urban-rural relationships. The process of agglomeration has advanced spectacularly and it had the impact of improving the situation of the dwellers of urban environs. A wide range of villages (of small size and peripheral location) are, at the same time, characterized by aging, impoverishment and social erosion. One of the triggering effects of this was the elimination of local institutions (e.g. councils and schools).

The socio-economic crisis of the eighties eventually resulted in increased regional and settlement polarization. The same trend is supported by the strengthening of market conditions in economy. The tensions between regions and settlements call for an essentially revised regional development policy and the establishment of a true local government system.

Translated by D. LÓCZY